

ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΑΔΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος

Αναπληρωτής Καθηγητής Λαογραφίας, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Έχει περάσει πολύς καιρός από τότε που ο Durkheim υπογράμμισε: «φαίνεται ότι δεν μπορούμε να σκεφτούμε για τα αντικείμενα που δεν βρίσκονται σε χρόνο και τόπο»¹. Με τη δήλωση αυτή εισάγεται στην επιστημονική συζήτηση η έννοια του χρόνου, ως διάσταση *sine qua non* για τη μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων. Ανοίγει ένα θέμα που εφάπτεται των συλλογικών αναπαραστάσεων² ως κοινωνικών κατηγοριών που κωδικοποιούν το χρόνο.

Υπ' αυτή την έννοια, η κατηγορία του χρόνου αναδεικνύεται σε συστατικό στοιχείο της κοινωνικής συγκρότησης³. Μέσα από τα κοινωνικά και πολιτισμικά γεγονότα μορφοποιείται και γίνεται αναγνώσιμος ο χρόνος στην περιοδική και λειτουργική συμπεριφορά του ανθρώπου. Οι πολιτισμικές και κοινωνικές μορφές συνιστούν την κατασκευασμένη αφήγηση⁴, η οποία επιτρέπει στο χρόνο να αποκτήσει ανθρώπινα και ευανάγνωστα γνωρίσματα.

Έτσι, η ανθρώπινη ιστορία⁵ είναι διαποτισμένη από την έννοια του χρόνου και από τον τρόπο που τον διαχειρίζεται η κοινότητα. Ο χρόνος αποκτά μετρήσιμα χαρακτηριστικά και προσαρμόζεται σε συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Έτσι, αν ο χρόνος της *μακράς διάρκειας*, του Braudel⁶, συμβάλλει στη μελέτη των σταθερών δομών, τότε ο χρόνος της *μικρής διάρκειας*⁷ εγγράφει τα γεγονότα μιας περιόδου καθώς και τη σχέση τους με το χρόνο.

Ως εκ τούτου, η μελέτη μιας πληθυσμιακής ομάδας μπορεί να αποκαλύψει τη σχέση της κοινωνίας με το χρόνο, να φωτίσει δηλαδή τον τρόπο που η κοινωνική και η οικονομική συγκρότηση, καθώς και το οικολογικό περιβάλλον, διαμόρφωσαν και καθόρισαν την αντίληψη του χρόνου.

Οι αναπαραστάσεις του χρόνου επιδέχονται πολλαπλή ανάγνωση. Μπορεί να αναζητήσει κανείς τα σταθερά και αναλλοίωτα μοτίβα που προσδιορίζουν την πανανθρώπινη, κατά το σχήμα, αντίληψη για την κίνηση του χρόνου. Υπάρχει, πέρα απ' αυτό, και ο *μικρόκοσμος*⁸, όπου «ο χρόνος είναι συγκεκριμένος και συνδεδεμένος με τη διαδικασία μάλλον, παρά αφηρημένος, ομογενής και υπερβατικός»⁹.

Θα διερευνήσουμε εδώ τον συγκεκριμένο αυτό χρόνο. Πρόκειται για το χρόνο που κινείται στο μικροσκοπικό/οικολογικό επίπεδο του Evans-Pritchard¹⁰. Η προσέγγιση επιχειρείται στην κοινωμία των νομάδων του ελληνικού χώρου, Σαρακτσάνων και Βλαχόφωνων. Είναι πληθυσμιακές ομάδες που ασκούσαν σε σημαντικό βαθμό την κτηνοτροφία, και γι' αυτό μετακινούνταν με τακτική περιοδικότητα από τα ορεινά στα πεδινά, και αντίστροφα. Η διαπλοκή του μικροσκοπικού επιπέδου με το μακροσκοπικό ήταν αναπόφευκτη, καθώς οι μετακινούμενοι έρχονταν σε επαφή με διαφορετικές γεωγραφικές και διοικητικές ενότητες¹¹.

Έτσι, το υπό συζήτηση θέμα συνδέεται με τη σχέση που έχει η συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης με την αντίληψη του χρόνου. Στο

παρόν άρθρο διερευνάται ο βαθμός καθώς και ο τρόπος που η περιοδική μετακίνηση επηρεάζει την κοινωνία αυτών των πληθυσμιακών ομάδων. Εξετάζεται ποια είναι η σχέση τους με το χρόνο και πώς ο χρόνος προσδιορίζει την οικονομία, τους κοινωνικούς θεσμούς και τη θέση τους στο μακροσκοπικό επίπεδο.

Κτηνοτροφία και διπολική οργάνωση

Και οι δυο πληθυσμιακές ομάδες¹², Σαρακατάνοι και Βλαχόφωνοι, στηρίζουν την οικονομική τους λειτουργία στην κτηνοτροφία. Βεβαίως, αυτό συνέχισε να προσδιορίζει συντριπτικά μόνο τους Σαρακατσάνους, ενώ οι Βλαχόφωνοι διακρίθηκαν για την ανάπτυξη εμπορευματικής τάξης¹³, η οποία αρχικώς διαχειρίστηκε τα προϊόντα της κτηνοτροφίας (μαλί, γάλα).

Οι Σαρακατάνοι παρέμειναν οι μετακινούμενοι βοσκοί (transhumant shepherds)¹⁴, οι νομάδες, δηλαδή, που δεν είχαν μόνιμη εγκατάσταση, γεγονός που αποσιωπεί την επαγγελματική τους δραστηριότητα, αλλά και εγγράφεται στην αφηγηματολογία για την καταγωγή τους. «Εμείς οι Σαρακατσάνοι, η ζωή μας ήταν πάντα σκηνίτες, δηλαδή έμειναν όλοι κτηνοτρόφοι, δεν ξέραμε απ' το πόση αρχί'νη αυτή η ζωή»¹⁵. Οι Βλαχόφωνοι, από την άλλη μεριά, είναι ημινομάδες (semi-nomad shepherds). Μετακινούνται και αυτοί, αλλά έχουν μόνιμο ορεινό χωριό¹⁶.

Ο κοινός παρονομαστής τους είναι η κτηνοτροφία, η οποία καθορίζει τη συμπεριφορά των βασικών δραστηριοτήτων του ετήσιου κύκλου. Ο χρόνος εγγράφεται ως βασική παράμετρος της οικονομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς τους, εξαιτίας του γεγονότος ότι η κτηνοτροφία έβρεσε το πλαίσιο για την οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη.

Η μετακίνηση του πληθυσμού είναι σύμφωνη με την κτηνοτροφία. Γι' αυτό, η διπολική οργάνωση του χρόνου πηγάζει από τη φυσική αναγκαιότητα¹⁷. Για τους μετακινούμενους πληθυσμούς, η μετακίνηση γίνεται στο δίπολο βουνό - κάμπος, το οποίο ενωματώνει και μέρος του ετήσιου κύκλου. Το βουνό γίνεται συνώνυμο του καλοκαιριού, ενώ ο κάμπος ταυτίζεται με το χειμώνα. «Η χρονιά διαιρείται ακόμα σε δυο μεγάλες περιόδους προσδιορισμένες από τις εποχιακές μετακινήσεις, την περίοδο των "ψευματιών" και την περίοδο των "ψηλωμάτων"»¹⁸.

Για τους νομάδες του ελληνικού χώρου ο χρόνος παρουσιάζει ποιητικές διαφορές που προέρχονται από την οικονομική οργάνωσή τους. Ο ετήσιος κύκλος εμπεριέχει δύο ευδιάκριτες χρονικές μονάδες που αντιστοιχούν σε εξάμηνα. Πρόκειται για τη χειμωιάτικη περίοδο, η οποία προσδιορίζεται από την κάθοδο από τα βουνά (η 26η Οκτωβρίου, του Αγίου Δημητρίου, ορίζεται συμβατικά) έως τα τέλη Απριλίου - αρχές Μαΐου (συμβολικά λειτουργεί και η γιορτή του Αγίου Γεωργίου, 23 Απριλίου)¹⁹.

Τα χρονικά αυτά ορόσημα, που απέχουν ένα εξάμηνο το ένα από το άλλο, ενωματώθηκαν στη βιοφιλοσοφία του κτηνοτροφικού πληθυσμού ως πυλώνες της δραστηριότητάς του. Εκφράζουν τα όρια που οργανώνουν τη ζωή του, την κοινωνία του, τη βιοφιλοσοφία του. Είναι τα θεωρούμενα ως *συνόρατα του χρόνου*²⁰. Η εναλλαγή του χρόνου είναι κυκλική, καθώς οι δύο πε-

Σαρακατσάνες στο γάμο του Στέργιου Μίγγου. Καβάλα 1950 (Δ. Μαυρογιάννης, Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, 1998).

ρίοδιο αλληλοσυμπληρώνονται. Κάθε χρονική περίοδος προϋποθέτει την άλλη ως αποτέλεσμα του επιπέδου της τεχνολογίας των νομάδων²¹.

Σταθερό σημείο αναφοράς, ωστόσο, και για τις δύο χρονικές περιόδους (χειμώνα-καλοκαίρι) αποτελεί το ζωικό κεφάλαιο, η επιβίωση αλλά και η ανάπτυξη του οποίου καθορίζουν την τύχη των μετακινούμενων πληθυσμών. Το ζωικό τους κεφάλαιο επηρεάζεται από τις καιρικές μεταβολές του ετήσιου κύκλου, γεγονός που είναι και προσδιοριστικός παράγοντας για την κοινωνική οργάνωση αλλά και την ιδεολογία των κτηνοτρόφων.

Έτσι, ο χρόνος, εντασσόμενος σε δομές μικρής διάρκειας, επηρεάζει την αντίληψη των νομάδων. Οι μετακινήσεις αναδεικνύονται σε χρονικές σταθερές και σε μονάδες αναφοράς. Αποτελούν σημεία για τη διάταξη των γεγονότων του ετήσιου κύκλου σε χρονολογική σειρά. Η φράση «κίνασαν του Αι Δημήτρη κι απαέβγα του Χαμένου (Νοέμβριος)»²², καθώς και ανάλογες για το ανέβασμα στα βουνά, συγκροτούσαν χρονικούς δείκτες για την ταξινόμηση των γεγονότων και τον ακριβή προσδιορισμό τους.

Ως εκ τούτου, η διπολική οργάνωση του ετήσιου κύκλου επηρεάζει την ίδια την έννοια του χρόνου καθώς και τα πρότυπα κοινωνικής δραστηριότητας. Για το πρώτο, ενδεικτικό είναι οι στίχοι του τραγουδιού, όπου το εξάμηνο αποτελεί βασική μονάδα για την κατανόηση και σύλληψη του χρόνου:

*Χαράματα στο γάμο σου,
πρωτού να ξημερώσει,
σου δίνω γιε μου την ευχή
και το σταυρό μου χάνω
να ζήσεις χρόνους εκατό
και Ξάμτρινα διακόσια²³.*

Όσον αφορά δε τα πρότυπα κοινωνικής δραστηριότητας, είναι γνωστό ότι τα νέα συμβόλαια για τους τσομπάνους²⁴ είχαν εξάμηνη διάρκεια και γίνονταν στα συνόρατα που προσδιόριζαν οι γιορτές των Αγίων Δημητρίου και Γεωργίου.

Ο κτηνοτροφικός χρόνος, συνεπώς, ή καλύτερα ο χρόνος των νομάδων, είναι συνάρτηση της οικονομικής τους δραστηριότητας. Αναδύεται ως έννοια μέσα από την αναγκαιότητα να ταξινομήσουν την καθημερινότητά τους. Ορίζεται ως συμπύκνωση επιμέρους δραστηριοτήτων, οι οποίες απολύνουν στην αναπαραγωγή, επιβίωση και επαύθηση του ζωικού κεφαλαίου. Αυτό εμφανίζεται και με την κατηγοριοποίηση των διαφόρων φάσεων της κτηνοτροφικής δραστηριότητας.

Η αναπαραγωγική –και κτηνοτροφική– δραστηριότητα, που εκτείνεται από τη γονιμοποίηση ως την εποχή του *κούρου*, συγκροτείται από συγκεκριμένες πράξεις, οι οποίες ταυτόχρονα λειτουργούν και ως υποδιαίρεσεις του χρόνου.

1. *Κούρος*. Αφορά το κούρεμα των ζώων και σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη χειμερινή στην καλοκαιρινή περίοδο²⁵. Αποτελούσε, συνήθως, την τελευταία πράξη πριν από την προετοιμασία της αναχώρησης για τα βουνά²⁶. Ταυτόχρονα, ήταν η τελετουργική επιβεβαίωση της εξόδου από τη χειμερινή περίοδο, η οποία δυσκόλευε πολύ τους κτηνοτρόφους. Το κούρεμα αποτελεί αφορμή για τη συνεργασία των ατόμων κατά την εκτέλεση της προεισαγωγικής φάσης για τη μετακίνηση στα βουνά, καθώς και ευκαιρία για *ψυχαγωγικό χρόνο*²⁷.

2. *Μαρκάλος* (ή *μάρκαλος*). Είναι η εποχή της γονιμοποίησης. Γίνεται το καλοκαίρι και

Νίκος Πελέκης, ο γιος του Κώστας, η Ασπασία Πελέκη και η Αναστασία Βρούζα. Προσκόδα Παρονατίου, 1915 (Δ. Μουραγιάνης, Οι Σαρακαστανοί της Θράκης, 1996).

ακολουθεί ο γέννος [η γέννα], που πραγματοποιείται πριν από τα Χριστούγεννα στον κάμπο (Ξεχειμαδιά). «Όσο πιο γρήγορα το καλοκαίρι μπει ο μάρκαλος στα πρότα και στα γίδια, τόσο πιότερο χαιρόνται οι τσιπάνοι (...)». Ο γέννος θα είναι πρώιμος, στις αρχές του Αυγιά [Δεκέμβρη], προτού πιάσουν τα μεγάλα πάγια. Για να πέσει γρηγορότερα ο μάρκαλος απολούν τα βαρβάτα κριάρια και τα βαρβάτα τραγιά από τα τέλη του Θεριστή»²⁸. Για τους κτηνοτρόφους ο μάρκαλος αποτελούσε σπουδαία οικονομική δραστηριότητα, καθώς από την επιτυχία του εξαρτιόταν η επιβίωση του κτηνοτροφικού νοικοκυριού. Ο κτηνοτρόφος μετρούσε τα πρόβατα που γονιμοποιούνταν²⁹, ώστε να μπορεί να υπολογίσει και να προγραμματίσει τις ανάγκες και τις δυνατότητές του.

3. *Γέννος*. Αποτελεί δίπολο με το μάρκαλο. Ο μάρκαλος αποκτά νόημα, στο βαθμό που επιτυγχάνεται ο γέννος. Έτσι, το δίπολο αυτό λειτουργεί «αντιστικτικά» σε τρία επίπεδα. Είναι δύο κύριες φάσεις της κτηνοτροφικής δραστηριότητας, οργανώνουν το χρόνο αλλά και υποδηλώνουν τη συμπληρωματικότητα βουνού και κάμπου. Ο γέννος³⁰ ήταν ίσως η πιο καθοριστική φάση³¹ για τους νομάδες, καθώς αποτελούσε κριτήριο για τα όρια επιβίωσης και ανάπτυξης του κτηνοτροφικού νοικοκυριού, τόσο ως οικονομικής όσο και ως κοινωνικής μονάδας. Γι' αυτό και οι κτηνοτρόφοι αντιμετώπιζαν τον γέννο ως λατρευτικό γεγονός³². Αυτή η πράξη επληθεύει τη θεωρητική άποψη του Geil³³ για την ετήσια γιορτή *Ida* (της *Uma* (της Νέας Γουινέας), η οποία αποσκοπούσε και στην ανανέωση της παραγωγικής δραστηριότητας που ασκούσαν τον υπόλοιπο χρόνο. Τον ίδιο σκοπό υπονοεί

και η λατρευτική σχέση με τον γέννο, όπου ο χρόνος του επιβεβαιώνει και τροφοδοτεί η ακυρώνει τον άλλο χρόνο της κτηνοτροφικής δραστηριότητας (πούλημα αρνιών)³⁴.

Χρόνος και κοινωνία

Η μετακίνηση των Σαρακατσάνων και των Βλαχοφώνων διαπότισε και τους κοινωνικούς θεσμούς τους, την ίδια την κοινωνική τους οργάνωση³⁵. Καταρχήν, η μετακίνηση, η οποία γίνεται πάντα ανάμεσα στο βουνό (ξεκαλοκαίρισμα) και τον κάμπο (χειμαδιά), δεν έχει τις ίδιες ποιότητες. Το βουνό³⁶ είναι πάντοτε ο θετικός, ο επιθυμητός πόλος, του οποίου η προοπτική ξεσηκώνει τους νομάδες κτηνοτρόφους. «Η επιστροφή στα βουνά την άνοιξη είναι η επιστροφή στο σπίτι, ο χειμώνας στα πεδινά είναι ένα είδος εξορίας», παρατηρεί ο Campbell³⁷.

Η παραπάνω φράση αποδίδει με ακρίβεια τη σχέση του νομάδα με το χρόνο στο ιδεολογικό επίπεδο³⁸. Το βουνό και το ξεκαλοκαίρι, ο καλοκαιρινός δηλαδή χρόνος, συγκροτούν τον πόλο της κατάφασης. Απέδιδαν σ' αυτόν τον πόλο τις θετικές ιδιότητες του πολιτισμικού τους συστήματος. Ο μετακινούμενος κτηνοτρόφος «είναι βουνησίος άνθρωπος. Εκεί στο βουνό νιώθει πιο λύτερος, πιο δυνατός, πιο όμορφος»³⁹. Το βουνό και το καλοκαίρι είναι η ζωή. Πρόκειται για νοστροπία⁴⁰ που αναδεικνύεται σε λαϊκή βιοφιλοσοφία, και η οποία αποκτά και την ποιητική της έκφραση στο ποίημα του Βλαχοφώνου Κώστα Κρυστάλλη «Σταυραετός», όπου ο αποριγμένος στον κάμπο βουνησίος παρακαλεί το σταυραετό:

Πάρε με πάνω στα βουνά τ' θα με φάει ο κάμπος.

Οικογένεια Κούτρα, Ρίλα Βουλγαρίας, 1968 (Δ. Μαυρογιάννης, Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, 1998).

Ο κάμπος είναι, λοιπόν, το αντίθετο του βουνού, ο αρνητικός πόλος. Παρά το γεγονός ότι στον κάμπο εταίρεείται ο γένους, ο υμνικός είναι η σημαντικότερη στιγμή της αναπαραγωγικής διαδικασίας και της διατήρησης ή επαύθησης του κοινωνικού κύρους, εντούτοις στο σύστημα αξιολόγησης του νομάδα ενσωματώνεται ως απαξία⁴¹. Η παραμονή στον κάμπο το καλοκαίρι υποδήλωνε ότι ο συγκεκριμένος οικογενειαρχής δεν είχε τις ιδιότητες εκείνες, ώστε να ενταχθεί στο νομαδικό σύστημα. Το ίδιο συνέβαινε και με όποια οικογένεια πάντρευε κάποιο κορίτσι στον κάμπο:

*Μάνα, με κακοπάντρεψες
και μ' έδωσες στον κάμπο*⁴².

Έτσι, η μετακίνηση καθ' εαυτή συνδέεται με αξίες που αντιστοιχούν στο βουνό ή στον κάμπο. Ανεξάρτητα από τη λέξη που χρησιμοποιείται, «διάβα» για τους Βλαχόφωνους⁴³ και «στράτα» για τους Σαρακατσάνους⁴⁴, η μετακίνηση επιτελεί διάφορες λειτουργίες. Το πέρασμα από πόλεις και χωριά καθώς και η συνάντηση με άλλα κοπάδια και τελεγκάτα προσφέρουν την ευκαιρία στο κτηνοτροφικό νοικοκυριό να διαμορφώσει και να ενισχύσει το κύρος του, τόσο απέναντι στους γηγενείς κατοίκους, οι οποίοι είναι ανταγωνιστές γεωργόι σε μεγάλο βαθμό, όσο και προς τους όμοιους Σαρακατσάνους ή Βλαχόφωνους.

«Το «διάβα» του κοπαδιού μέσα από ένα χωριό ή πολιτεία ήταν η καλύτερη στιγμή για τους περφηανούς τελεγκάδες και τους μερακλήδες τζομπαναρραίους, που έκαναν ότι μπορούσαν να διαβεί το κοπάδι τους καλοαρματωμένο, ν' αφήσει άκαμια το πέρασμά του. Ο τζομπάνος, προτού φτάσει στο χωριό, έβγαζε το καθαρεφτάκι, το "γυαλί", και την τσατσάρα του κι έφταχνε τον ταμπά του. Στη συνέχεια έξεκοβε από το υπόλοιπο κοπάδι τα πέντε τραιά μαζί με τα γκεσέμια κριάρια και τα σαλαγούσε μπροστά»⁴⁵.

Το διάβα ή στράτα ήταν ευκαιρία για τον μετακινούμενο νομάδα να προβάλει την ανωτερότητα του ορεινού πολιτισμού. Γι' αυτό φρόντιζε να είναι οργανωμένη και η εικόνα της να δοξάζει το τελεγκάτο και την ορεινή ζωή. Ιδιαίτερα στους Σαρακατσάνους, η στράτα συγκροτούνταν από δύο κύματα. Προπορευόταν τα κοπάδια με τους βοσκούς και τα σκυλιά και ακολουθούσε η δεύτερη φάλαγγα⁴⁶. Προπορευόταν ο τελεγκάς καθάλα στο άλογο και ακολουθούσε η νεότερη νύφη του τελεγκάτου κρατώντας το καλύτερο άλογο⁴⁷.

Στη συνέχεια ερχόταν ο υπόλοιπος πληθυσμός του τελεγκάτου. «Κορίτσια και νυφάδες ήταν όλες στολισμένες και αρματωμένες για να καμαρώνουν πατεράδες και πεθεροί. Άλλωστε η στράτα για τα ψηλώματα ήταν η μεγάλη του γιορτή»⁴⁸.

Η στράτα για τους Σαρακατσάνους είχε πολεμπίδες λειτουργίες. Η προβολή του κύρους και η επίδειξη της ισχύος δεν απευθυνόταν μόνο στους ντόπιους καμπίσιους αλλά αφορούσε και όμοιους Σαρακατσάνους, που μετακινούσαν την ίδια εποχή. *Η στράτα λειτουργεί ως χρόνος που ανασυσταίνει μερικώς την έννοια της σαρακατσάνικης ταυτότητας, επιτρέποντας*

την προβολή και ενίσχυση του κύρους⁴⁹ ή την επαναδιαπραγμάτευση της θέσης τους στην κοινωνία των όμοιων νομάδων μέσα από τα σιμάδια κύρους και ισχύος (φορέματα γυναικών, αρματωμένα άλογα, κουδούνια και ζωϊκός πληθυσμός)⁵⁰.

Εξάλλου, μια άλλη λειτουργία της στράτας είναι η αναπαραγωγή της κοινωνικής ομάδας. Δεδομένου ότι από μόνου τους να γίνει μόνο μέσα στα όρια της σαρακατσάνικης κοινότητας⁵¹, η στράτα αποτελούσε και διαδικασία που εννοούσε τις προεξέσεις. Όταν τα τελεγκάτα αντάμωναν στο ανέβασμα ή το κατέβασμα, οι προεξηντές αναλάμβαναν το έργο τους⁵². Για τους Βλαχόφωνους δεν ίσχυε αυτό, γιατί υπήρχε το μόνιμο ορεινό χωριό και λειτουργούσε ο θεσμός της κοινότητας⁵³.

Οι Σαρακατσάνοι δεν είχαν αυτή τη σταθερή αναφορά του μόνιμου οικισμού για τη συγκρότηση και την αναπαραγωγή της κτηνοτροφικής τους κοινότητας. Έτσι, ο χρόνος της στράτας είναι ταυτοχρόνα και χρόνος για την επίτευξη λειτουργιών για την αναπαραγωγή της κοινότητας καθώς και για την ενίσχυση του αισθητήματος της κοινοτικής ταυτότητας.

Οι Σαρακατσάνοι είναι διασκορπισμένοι κατά κοινά. Δεν υπάρχει η πλατεία και το χοροστάσι, δεν υπάρχει δημόσιος χώρος (πηγάδι - βρύση)⁵⁴, που να συμβάλλει στην καλλιέργεια του αισθητήματος του ανήκειν. Το ρόλο αναλαμβάνουν η στράτα και οι διάφορες τελετουργίες⁵⁵, που αναπνύονται κυρίως την άνοιξη⁵⁶ και το καλοκαίρι⁵⁷.

Ιδίως τα πανηγύρια συγκροτούν το χωρόχρονο, στα όρια του οποίου αναπαράγει η κοινότητα. Αυτή η διαδικασία είναι πιο εμφανής στην περίπτωση των Σαρακατσάνων, που δρουν όπως οι Umeda στην τελετουργία Ida. «Παρά τη διασκορπισμένη, θρυμματοποιημένη φύση της καθημερινής τους ύπαρξης, η ίσως εξαιτίας αυτού, οι Umeda ενδιαφέρονται ιδιαίτερα να δημιουργήσουν τάξη και πρότυπο στην κοινωνία τους, και αυτό επιτυγχάνεται μέσω της τελετουργίας Ida»⁵⁸.

Τα καλοκαιρινά πανηγύρια είναι για τους κτηνοτρόφους χρόνος και κοινωνικό πλαίσιο για τους *arabavénos*⁵⁹ και τους *γάμους*. Η κοινότητα ανανεώνει και αναπαράγει τον εαυτό της με αυστηρή προσήλωση στους απαραίτητους ρυθμούς της⁶⁰. Η αναπαραγωγική διαδικασία ταυτίζεται με το καλοκαίρι⁶¹, γεγονός που ανταποκρίνεται στη νομαδική ζωή της ιλιθυσματικής ομάδας.

Εξάλλου, τα πανηγύρια, που αποτελούν το ευρύτερο πλαίσιο για την παραπάνω διεργασία, λειτουργούν και ως *μηχανισμοί καταστροφής του συγκεκριμένου χρόνου*⁶². Η απόληξη του παρελθόντος ως οδηγητικού και αδιαμφισβήτητου παραδείγματος στο παρόν επιτρέπει στη συλλογική και κοινωνική μνήμη να λειτουργήσει ως πραγματική χροιά για την επαναβεβαίωση της κοινοτικής ταυτότητας⁶³.

Βασικό στοιχείο στη διαδικασία αυτή είναι ο χορός, διά του οποίου η κοινότητα προβάλλει σε συμβολικό επίπεδο την ιεραρχία της. Έτσι, ιδίως στα Βλαχοχώρια, οι κτηνοτρόφοι δεν είχαν εύκολη πρόσβαση στο χοροστάσι ως το μέσο του εικαστού αιώνα. Ο χορός και ο δημόσιος

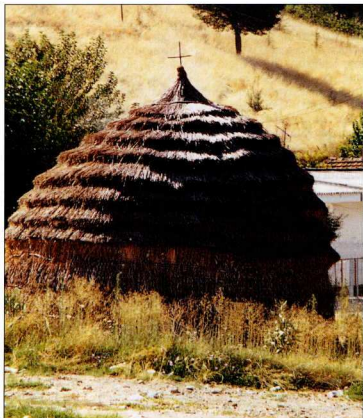
κοινοτικές χώρες ήταν μέσο για την κοινωνική "καθαίωση" των εξουσιαστικών⁶⁴ και των κοινωνικών δομών. Τα μέλη της εμπορευματικής τάξης, που ήταν μόνιμοι κάτοικοι, έλεγχαν το δημόσιο χώρο και οι κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούσαν το χώρο αυτό με τους όρους που η εμπορευματική τάξη καθόριζε. Ο χρόνος του καλοκαιριού αναδεικνύεται σε κορυφαίο όσον αφορά τα γεγονότα που διαμορφώνουν το ιδεολογικό κελύφος της νομαδικής ζωής.

Στα Βλαχοχώρια το ρόλο αυτό τον επιμειάζει το πανηγύρι της Παναγίας το Δεκαπενταύγουστο⁶⁵. Ενώ τα άλλα πανηγύρια μπορεί να υπηρετούν επιμέρους επαγγελματικές ομάδες (το πανηγύρι των Αγίων Αποστόλων είναι συνδεδεμένο με τους αγωγιάτες, ενώ της Αγίας Παρασκευής με τους κτηνοτρόφους), το πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου συνοψίζει, στα περισσότερα χωριά, την υπέρβαση των επιμέρους στοιχείων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο χορός της κοινότητας ακυρώνει την έννοια του παρόντος χρόνου και εισάγει την κοινότητα «στο ίδιο το μυστήριο της ύπαρξης της και στις μεταφυσικές πλευρές της ύπαρξης της»⁶⁶.

Επιλογικά

Ο χρόνος στους νομάδες του ελληνικού χώρου, Βλαχοφώνους και Σαρακατσάνους, εισάγεται ως παράμετρος της βασικής παραγωγικής τους δραστηριότητας. Η κτηνοτροφική παραγωγή, καθώς και τα επιμέρους στοιχεία που τη συγκροτούν (μαρκάδος, γέννος, κόουρος), προσδιορίζουν τον τρόπο που βιώνουν το χρόνο. Στην περίπτωση αυτή το παρόν αντιπροσωπεύει κάθε φορά το αυστηρό πλαίσιο για την επιβίωση του κτηνοτροφικού νοικοκυριού.

Η υπεροχή, ωστόσο, της παραγωγικής δραστηριότητας στην αντίληψη του χρόνου προκαλεί μια άλλη, ιδεολογική πλοκή, σχέση με το χρόνο, η οποία εκδηλώνεται, κατά βάση, στις τελετουργίες του καλοκαιρινού χρόνου (τα πανηγύρια). Εκεί, ο χρόνος βιώνεται ως υπέρβαση του παρό-

ντος και ως συνάντηση με τους απασάλευτους ρυθμούς της κοινοτικής ζωής.

Σημειώσεις

1. Durkheim, E., *The Elementary Forms of the Religious Life*, Allen and Unwin, London 1915, σ. 9.
2. Gell, Alfred, *The Anthropology of Time*, Berg, Oxford-Washington, D.C. 1996, σ. 6.
3. Ο.π., σ. 3.
4. Bloch, Maurice, «Χρόνος, αφήγησης και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», στον τόμο: *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία*, επιμ.: Δημήτρης Γκιόφου-Μαζανίου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 207.
5. Ράγκος, Σπύρος, «Ο χρόνος και το πλήρωμα του στην αρχαία Ελλάδα και οι λεγόμενες Ορεακές Θεογονίες», 2000, *Αρχαιολογία* 74, σ. 32.
6. Braudel, F., «Ιστορία και κοινωνικές επιστήμες: η μακρά διάρκεια», στο βιβλίο του Μελίτες για την Ιστορία, Ε.Μ.Ν.Ε. - Ινστιτούτο, Αθήνα 1987, σσ. 15-64.
7. Braudel, F., *Η Μεσογείας και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β'*, τόμος Α', Ο ρόλος του περιγύρου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ. 14.
8. Evans-Pritchard, E., *The Nuer*, Clarendon, Oxford 1940.
9. Gell, Alfred, ό.π., σ. 17.
10. Ο.π.
11. Ο.π.
12. Για τη διάκριση αυτών των δύο πληθυσμιακών ομάδων βλ.: Χατζημαχάλη, Α., *Οι Σαρακατσάνοι*, Αθήνα 1957, τόμος πρώτος, σ. κσ'. - Καρβόλιας, Κ. Δ., *Αγροτικά, Παπαζήσης*, Αθήνα 1978, σ. 63.
13. Στοιανovich, Traian, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκανικός έμπορος», στο βιβλίο, *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Σπύρος Αδραχάς

(εισ-επιμ.), μετ. Ντόρα Μαμαρέλη, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 310. - Ρόκου, Βασιλική, *Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού*, Γιάννενα (διδακτορική διατριβή) 1983, σσ. 74-89.

14. Campbell, J. K., *Honour, Family and Patronage*, Oxford University Press, Oxford 1964, σ. 1.

15. Μαυρογιάννης, Διονύσης, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της Κεντρικής και της Ανατολικής Μακεδονίας*, Επίσκοπος κοινωνιολογική έρευνα από Έβρο έως Θεσσαλονίκη, τόμος 1, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1998, σ. 268.

16. Campbell, J. K., ό.π.

17. Νιτσιώκος, Β. Γ., «Η κτηνοτροφική κοινότητα: οικολογική προσαρμογή, σχέσεις παρεμφανής και κοινωνική συγκρότηση. Το παράδειγμα της Αετουμλίτσας», στο βιβλίο *Οι Ορεινές Κοινότητες της Βόρειας Πίνδος* στον απόηχο της μακράς διάρκειας, Πέλαγον, Αθήνα 1995, σ. 38.

18. Καρβόλιας, Γ. Β., *Σαρακατσάνοι. Μια ελληνική ποικιλία κοινωνία*, Λούσι Μπραζιλάι, Αθήνα 1996, σ. 345.

19. Νιτσιώκος, Β. Γ., ό.π. - Καραγιάννη-Γεωργιάδη, Σταυρούλα, «Οργάνωση του χρόνου», στο βιβλίο *Σαρακατσάνοι*, τόμος Β', Παράλληλη ύμνοστον Σαλλόγγον Σαρακατσάνων, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 23.

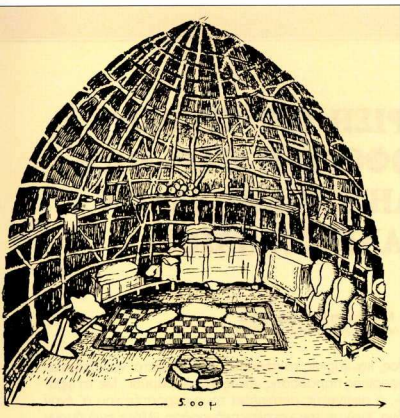
20. Μένας, Γ. Α., *Ελληνικές γορτές και έθνη της Λαϊκής Λατρείας*, Οδυσσεύς, Αθήνα 1992, σ. 25. [συντομία = τα χρονικά όρια, ο χρονικός διαχωρισμός γορτών].

21. «Οι κτήσεις αυτές έχουν σχέση με την τεχνική της κτηνοτροφίας που ασκούν οι Σαρακατσάνοι, καθώς και με τις ανάγκες των κοπαδιών». Καρβόλιας, Γ. Β., ό.π., σ. 27. Γι' αυτό, η μορφή της μετακίνησης, αλλά και άλλες συμπεριφορές σχετικές με την οικονομία και την κοινωνία, αλλάζουν όταν η μετακίνηση άφρονε να γίνεται με φορτηγιά στη μεταπολεμική περίοδο. Πβ. Νιτσιώκος, Βασιλική, Γ. ό.π., σ. 39.

22. Καραγιάννη-Γεωργιάδη, Σταυρούλα, ό.π., σ. 26.

23. Ο.π., σ. 24.

24. Λουκιάτος, Δημ. Σ. Τα Φθινοπωρά, Φιλιστότης, Αθήνα 1982, σσ. 85-6.

Το εσωτερικό της καλύβας.

Γ. Β., ό.π., σσ. 257 και 323), το Πάχος και η γιορτή του Αγίου Γεωργίου, όπου όλοι έφασαν αρνί (ό.π., σ. 130).
 57. Πρόκειται για τα Καλογιάνια, το αντίστοιχο του Κήθωνα (Διονύσιος Μαυρογιάννης, ό.π., σ. 315).
 58. Geil, Alfred, ό.π., σ. 38.
 59. Καρατζίνης, Ν., ό.π., σ. 377.
 60. Bloch, Maurice, ό.π., σ. 225.
 61. Wace, Alan J. B. - Thompson, Maurice S., *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, μετ. Πέτη Καραγιάννης, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 108.
 62. Levi-Strauss, Claude, *The Savage Mind*, Weidenfeld and Nicolson, London 1966.
 63. Matsus, George, «Τα μετά την κρατική της Εθνογραφία», 1998, στο βιβλίο Δημήτρης Γεφύρας-Μαθιανού (επ.), ό.π., σ. 95.
 64. «Στα ορεινά χωριά των Τζουμέρκων ο διαχωρισμός των κατοίκων μέχρι τα προπολεμικά χρόνια γινόταν με κριτήριο τη διαίτη τους στο χωράφι χερμάνο-καλιναίρι. Έτσι, είχαν διαμορφωθεί δύο βασικές εποχολογικές-κοινωνικές τάξεις, οι βλαγοί και οι χερμάνιατες», Καρατζίνης, Ν.Β., ό.π., σ. 103.
 65. Μπρίκος, Κώστας, *Αβδέλλα Η αλιτική κωμόπολη*, κωλόες, Αθήνα 1978, σ. 221.
 66. Ντισακόος, Βασίλης Γ., «Χόρος και συμβολική τέχνη στην κοινωνία του παράδειχμα του χωριού στο νικιό (Περιφέρεια Γρεβενών)», 1995, στο βιβλίο του: ό.π., σ. 135.

Time and Social Organization Among Greek Nomads

E. Avdikos

The history of mankind is imbued by the concept of time and the way in which the community is managing it. Talking about human civilization, we refer to and search for the representations indicative of the time relation to the social organization of a specific community of population. Furthermore, by discussing time we gain the advantage of understanding the relation of rituals to cultural attitudes as it is revealed in social forms. Time obtains countable characteristics and is adjusted to specific forms of social organization.

The imprint of time on the economic and social attitude of the cattle-breeder Greek nomads, especially the Vlach-speaking and Sarakatsanoi, is investigated in this article. Time in these segments of population is introduced as a parameter of their productive activity. The cattle-breeding procedure, as well as its particulars (mating, litter, shearing), defines the way in which these nomads are experiencing time. In this case the present each time represents a firm framework, necessary for the survival of the cattle-breeders' household.

In addition, the cattle-breeding activity has dictated the regular transfer from the mountains to the plains and vice versa, a fact that has immediately affected many aspects of the cultural and social activities of the Greek nomads, as well as their ideological relation to the duality mountain/plain.

25. Αγραφιώτης, Γεώργιος Ν., *Οι Σαρακατσάνοι των Αγράφων*, Αθήνα 1994, σ. 127.
 26. «Ο κούρος απαιτεί πολλή δεξιοτεχνία και φυσική δύναμη. Γίνεται συνήθως στις ηλικιωμένες ηλικίες και χωρίς όπλο, γιατί η υγρότητα και ο άνεμος σκληραίνουν τις μεμπαρές οστές με τις οποίες είναι ποτισμένες οι προβάς. Για τον ίδιο λόγο το ζώο κούρευεται στον ήλιο. Η εποχή του κούρου συμπίπτει πάντα με την αρχή της κολοκαρινής εγκατάστασης. Δηλαδή με την αναδιάρθρωση μετακίνηση (...) Ο κούρος των γνώνων προηγείται (αρχές Μαρτίου)», Γ. Καββαδίας, ό.π., σ. 53.
 27. Χατζημελάη, Άγγελική, ό.π., σσ. 97-98.
 28. Ό.π., σ. 103.
 29. Αγραφιώτης, Γεώργιος, ό.π., σ. 125.
 30. Ντισακόος, Βασίλης Γ., ό.π., σ. 40.
 31. Καρατζίνης, Νίκος Β., *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα 1991, σ. 216.
 32. Μακρής, Ευριπίδης Π., *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσάνων*, Ιωάννινα 1990, σ. 157.
 33. Geil, Alfred, ό.π., σ. 38.
 34. Ντισακόος, Βασίλης Γ., ό.π., σ. 40.
 35. Bloch, Maurice, ό.π., σ. 220.
 36. Πβ. Αβδικός, Ευάγγελος Γ., «Πολιτισμικός διαχρονισμός στον έργο του Κ. Κρυσταλλί: ο κάμπος και το βουνό», Σκουφάς, έ.θ., σσ. 522-38.
 37. Ό.π., σ. 8.
 38. Ο λόγος των μετακινούμενων πληθυσμών για τη θέση τους στη σχέση κάμπου και βουνού υποδηλώνει την εξουσιαστική θέση του βουνού και την ταλπητή τους μ' αυτόν τον πόλο. Πβ. Δοξιάδης, Κίρκος, *Υποκειμενικότητα και εξουσία για τη θεωρία της ιδεολογίας*, Πλέθρον, Αθήνα 1992, σ. 57.
 39. Μακρής, Ευριπίδης Π., ό.π., σ. 140.
 40. Gismondi, M., «The "gift" of Theory. A Critique of the Historie des Mentalites», *Social History* 10, 1985, σ. 215.
 41. Αβδικός, Βαγγέλης Γ., *Πρόβατα 1945-1990. Όχημα της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, Λαογραφική έκδοση, Πρόβατα 1991, σ. 322.
 42. Καραγιάνη-Γεωργιάδα, Σταυρούλα, ό.π., σ. 30.

43. Καρατζίνης, Νίκος Β., ό.π., σ. 149.
 44. Μαυρογιάννης, Διονύσιος, ό.π., σ. 313.
 45. Ό.π.
 46. Καββαδίας, Γ. Β., ό.π., σ. 94.
 47. Καραγιάνη-Γεωργιάδα, Σταυρούλα, ό.π., σ. 32.
 48. Ό.π., σ. 33.
 49. «Οι μεταναστευτικές ανάμεσα στα πεδινά και τα ορεινά είναι σημαντικές ευκαιρίες για την επίδειξη της οικογενειακής περσφονείας, γιατί τότε όλη η κοινότητα είναι στο δρόμο μαζί με τα κοπάδια τους και τα όπλα τους και τα μουλιάρια τους. Είναι αυτό μια ευκαιρία να κάνει μια άμεση φυσική εκτίμηση της οικογένειας, του πλούτου της, με έναν τρόπο που σ' άλλες στιγμές δεν είναι πιθανή», Campbell, J.A., ό.π., σ. 297.
 50. Μπόδα, Κωνσταντίνος, *Πανεπιστημιακές παραδόσεις Ι. Εισαγωγή στην κοινωνική ζωή των πραγμάτων*, Γιάννινα, 1993, σ. 94.
 51. Καββαδίας, Γ. Β., ό.π., σ. 128.
 52. Καλοδήμου, Θωμάς Γ., «Ο γάμος των Σαρακατσάνων στη Φθιώτιδα», στον τόμο: *Οι Σαρακατσάνοι, τόμος Α', Πανελλήνιο Ομοσπονδία Σωλλόγων Σαρακατσάνων*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 46-47.
 53. Αβδικός, Ευάγγελος Γ., «Η κοινότητα στον αστικό χώρο. Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Σαρακατσάνων της Πρόβατας», στον τόμο: *Η ελληνική κοινότητα. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας*, Δεκέμβριος 1992, μέρος τρίτο (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), παράρτημα αριθμ. 50, σ. 54.
 54. Καββαδίας, Γ. Β., ό.π., σ. 30. -Πβ. Μερκαλής, Μιχάλης Γ., *Ελληνική Λαογραφία Α'. Κοινωνική Ψυχολογία*, Αθήνα 1992, σ. 66.
 55. Καββαδίας, Γ. Β., ό.π., σ. 166.
 56. «Οι μεγαλύτερες γιορτές για τους Σαρακατσάνους ήταν αυτές που έπαιρναν την ονομαζία, διότι τότε είχε περάσει πλέον ο χειμώνας, η γη εναρμόνωνε, και μαζί μ' αυτή και το βίος τους», Αγραφιώτης, Γεώργιος Ν., ό.π., σ. 128. Σ' αυτές τις γιορτές συγκαταλέγονται: η Καθάρια Δεύτερα, με την αναπαράσταση γάμου, ο Λιάζορας (Καββαδίας,